

Тема: Договір позики

Мета вивчення теми: дати уявлення про договір позики, предмет цього договору, його сторони, форму; розкрити юридичну характеристику договору позики; засвоєння студентами основних прав та обов'язків сторін та основних положень цивільної відповідальності за невиконання або неналежне виконання договору позики.

План лекційного заняття:

1. Загальна характеристика договору позики.
2. Права та обов'язки сторін за договором позики.
3. Відповідальність сторін за порушення умов договору позики.
4. Припинення договору позики. Розмежування договору позики із іншими договірними конструкціями.

Рекомендовані нормативно-правові акти:

Цивільний кодекс України від 16.01.2010 р. (із змінами) № 435-IV (§1 Глави 71). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14.12.2021 р. № 1953-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1953-20#Text>.

Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 р. (із змінами) № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>.

Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021 р. (із змінами) № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1591-20#Text>.

Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. (із змінами) № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/679-14#Text>.

Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні : Постанова Правління Національного банку України від 29.12.2017 р. (із змінами) № 148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17#n19>.

Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. (із змінами) № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>.

1. Загальна характеристика договору позики

Цивільне законодавство регулює відносини з договору позики як одну з правових форм кредиту. Термін «кредит» може означати як економічне, так і правове явище. Кредит є універсальним інструментом вчинення майнового надання в борг, що супроводжує процеси виробництва, обміну, присвоєння та споживання матеріальних благ. Категорія кредиту існує в якості кредитних відносин і грошей.

Економічна категорія кредиту охоплює сферу передачі будь-кого майна на засадах його повернення і, зокрема, стосується грошей, інших речей, визначених родовими чи індивідуальними ознаками.

У **правовому значенні** кредит є **послугою з передачі коштів** на засадах повернення такої ж кількості (власне кредит) або надання авансу, попередньо оплати, відстрочення або розстрочення оплати товарів, робіт або послуг (кредит-фікція), що опосередковується кредитним договором, договорами позики, комерційного кредитування.

Виокремлюють **дві форми кредитних правовідносин**:

1) **грошовий кредит** (власне кредит) – виникає з договору позики і кредитного договору. Гроші тут виконують функцію накопичення заборгованості, а не засобу платежу;

2) **комерційний кредит** (кредит-фікція) виникає з договорів передачі інших, ніж гроші, майнових цінностей на умовах відстрочення чи розстрочення платежу, попередньої оплати. Гроші тут виконують функцію платежу і опосередковано виступають засобом накопичення заборгованості.

Договірно-правовими формами кредиту виступають:

- 1) договір позики;
- 2) кредитний договір;
- 3) відстрочка та розстрочення оплати;
- 4) попередня оплата.

Термін позика походить з латинського «creditum» – позика, що означав передачу родових речей (особливо грошей) позичальнику з тим, щоб останній через деякий час повернув таку ж кількість речей того ж роду та такої самої якості.

Договір позики – договір, за яким одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості (ст. 1046 ЦК України).

Зазначений договір є підставою і правовою формою регулювання **позикових відносин**, які можна розглядати **в широкому і вузькому розумінні**.

В широкому розумінні позикові правовідносини виступають як позика-борг, що виникає при будь-якому борговому зобов'язанні, в якому одна особа має заборгованість перед іншою.

У вузькому розумінні під позиковими правовідносинами слід розуміти позику-зобов'язання, що виникає на підставі приватно-правових відносин (правочинів), в силу яких одна сторона передає у власність іншій стороні гроші або речі визначені родовими ознаками, під зустрічне зобов'язання повернути їх у майбутньому в такій же кількості і того ж роду.

Юридична характеристика:

– реальний. Договір позики є **укладеним з моменту передання грошей** або інших речей, визначених родовими ознаками. Сам по собі факт підписання сторонами тексту договору, без передачі грошей або речей, не породжує у майбутнього позичальника обов'язку повернути обумовлену домовленістю суму грошей або кількість визначених родовими ознаками речей;

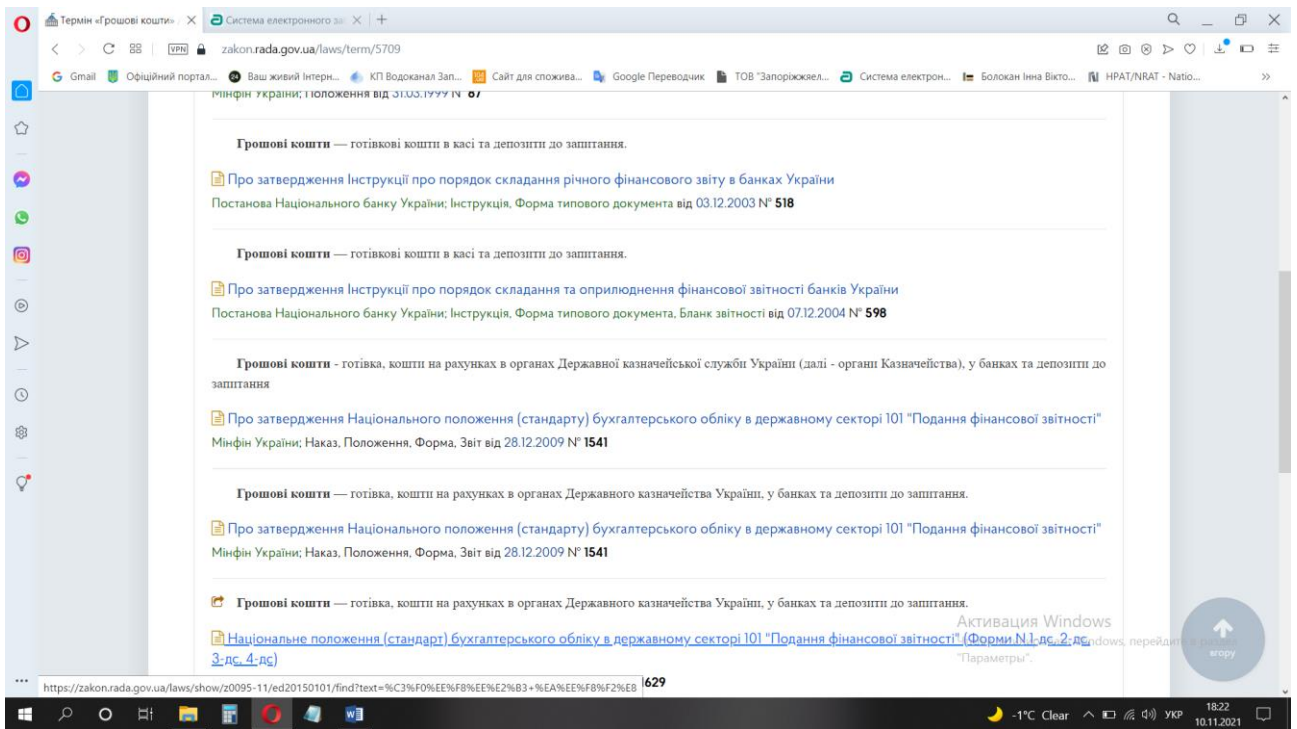
– односторонній;

– може бути як оплатним, так і безоплатним. Якщо інше не передбачено законом або договором позики, **позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики** у розмірах і в порядку, передбачених договором (тобто це – загальне правило, яке можна змінити у договорі).

Предмет договору: грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками.

Нормативне визначення «грошові кошти» вміщується у декількох нормативно-правових актах, але всі вони – підзаконні.

The screenshot shows a web browser window displaying the website of the Verkhovna Rada of Ukraine (Законrada.gov.ua). The page title is "Термін «Грошові кошти»" (Term «Cash»). The page content includes a search bar, navigation links, and a list of terms. The main definition is: "Грошові кошти — готівка, кошти на рахунках у банках та депозити до запитання." (Cash — cash, funds in bank accounts and deposits on demand). Below this, there are links to related legal acts, such as "Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 4 «Звіт про рух грошових коштів» (Форма N 3)" (Statement of Financial Accounting Standards 4 "Statement of Cash Flows" (Form N 3)) and "Про затвердження Інструкції про порядок складання річного фінансового звіту в банках України" (On approval of the Instructions on the procedure for preparing the annual financial statement in banks of Ukraine). The page also features a search bar, navigation links, and a Windows activation watermark.

Поняття **«грошові кошти»** охоплює **готівку** (грошові знаки у вигляді банкнот і монет), а також кошти на рахунках у банках, депозити до запитання. Позика грошових коштів може бути здійснена як у гривнях, так і в іноземній валюті. За загальним правилом, встановленим ст. 524 ЦК України, зобов'язання має бути виражене у грошовій одиниці України – гривні. Але сторони, укладаючи договір позики в письмовій формі і виражаючи суму договору в гривнях, можуть визначити її грошовий еквівалент в іноземній валюті. Відносини позики іноземної валюти та валютних цінностей на території України повинні відповідати вимогам Закону України «Про валюту і валютні операції». Цим законом визначено, що **національною валютою (гривнею) є:**

а) **грошові знаки грошової одиниці України** – гривні у вигляді банкнот, монет, у тому числі обігових, пам'ятних та ювілейних монет, і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу;

б) **кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах**, виражені у гривні;

в) **електронні гроші**, номіновані у гривні;

г) **цифрові гроші** Національного банку України (далі – НБУ).

Отже, грошима можуть бути як готівкові, так і безготівкові кошти.

Речі, обмежені в обігу, можуть бути предмета договору позики, якщо сторони договору належать до кола учасників обігу, що мають дозвіл на здійснення правочинів з такими речами. Речі повинні бути взаємозамінними і споживаними, наприклад, продукти харчування, будівельні матеріали тощо. Однак **найчастіше предметом договору позики є саме гроші. Особливість договору позики** – позичальник отримує предмет позики у **власність**.

Строк. Договір позики **може бути строковим**, тобто таким, що передбачає конкретний строк повернення отриманого позичальником майна, або **безстроковим**, якщо строк виконання позичальником його зобов'язання не визначений або визначений моментом витребування. Правила про строки повернення позики **мають диспозитивний характер** і застосовуються у тих випадках, коли порядок і строки повернення суми позики не визначені в умовах договору. Якщо договором **не встановлений строк повернення** позики або цей строк визначений моментом пред'явлення вимоги, позика має бути повернена позичальником **протягом тридцяти днів** від дня пред'явлення позикодавцем вимоги про це, якщо інше не встановлено договором.

Якщо інше не передбачено договором позики, **сума безпроцентної позики може бути повернена** позичальником **достроково**. У випадку коли у договорі процентної позики відсутні умови щодо дострокового повернення суми позики, таке повернення можливе лише за згодою позикодавця.

Оплата. Оскільки надання позики є певною фінансовою послугою, то **ціною цієї послуги є процентна ставка**. Ціна в договорі має вказуватись у гривні. Стосовно **безпроцентної позики** зробити це можна, наприклад, записавши у договорі, що «проценти не нараховуються і не сплачуються» або «ціна послуги за надання позики складає 0 грн.» Відсутність у договорі умови про винагороду **не означає, що договір є безоплатним**. Винагорода для позикодавця встановлюється у формі процентів від суми, яка надається у позику. Якщо розмір процентів у договорі не визначений, їх розмір визначається на рівні **облікової ставки НБУ** (нормативне визначення «облікова ставка Національного банку України» закріплено у Законі України «Про Національний банк України» – це один з монетарних інструментів, за допомогою якого Національний банк установлює для суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених і розміщених грошових коштів). Облікова ставка **є найнижчою серед процентних ставок НБУ** і є орієнтиром вартості грошових коштів. Проценти за договором позики можуть сплачуватися в будь-якому погодженому сторонами порядку (у тому числі й однократно), але якщо такий порядок сторонами не визначений, **проценти повинні сплачуватися щомісяця** до дня фактичного повернення грошових коштів.

Проценти не сплачуються, якщо договір:

- 1) укладений на суму, яка не перевищує 50-кратного розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- 2) не пов'язаний із здійсненням підприємницької діяльності хоча б однією із сторін;
- 3) позичальникові передані речі, визначені родовими ознаками.

Сторони:

1) Позикодавець. Обмеження відносно можливості бути позикодавцем встановлено для установ, які не мають права розпоряджатися закріпленим за ними майном. Слід враховувати, що надання грошових коштів у позику може бути фінансовою послугою відповідно до Закону України «Про фінансові

послуги та фінансові компанії». Згідно цього Закону (п. 65 ч. 1 ст. 1) **фінансовою установою** є юридична особа, метою створення якої є здійснення діяльності з надання фінансових послуг, яка відповідно до закону надає одну чи декілька фінансових послуг на підставі відповідної ліцензії, виданої Регулятором (Національним банком України або Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку згідно з розподілом повноважень, визначеним Законом України «Про фінансові послуги та фінансові компанії»). Не є фінансовими установами надавачі супровідних послуг, які одночасно не надають також фінансові послуги, а також інші особи, які отримали ліцензію на здійснення діяльності з надання фінансових послуг без набуття статусу фінансової установи. **До фінансових установ**, зокрема, **належать** банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг;

2) Позичальник. Обмежень щодо особи позичальника ЦК України не вміщує. Ним можуть бути дієздатні фізичні особи, юридичні особи, держава, інші публічні утворення.

Форма: усна; проста письмова. Нотаріальна форма **НЕ є обов'язковою** для договорів позики, однак вона може бути надана договору за бажанням сторін. Відповідно до вимог до письмової форми правочину, які закріплені у ч. 1 ст. 207 ЦК України, договір позики вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах (у тому числі електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони, або надсилалися ними до інформаційно-комунікаційної системи, що використовується сторонами. У разі якщо зміст правочину зафіксований у кількох документах, зміст такого правочину також може бути зафіксовано шляхом посилання в одному з цих документів на інші документи, якщо інше не передбачено законом.

Сторони часто не дотримують письмову форму, обмежуються складанням позичальником **боргового документа – розписки** з передачею її позикодавцеві. Однак **розписка НЕ є письмовою формою договору позики і не замінює її**. Розписка позичальника або інший документ, який посвідчує передання йому позикодавцем визначеної грошової суми або визначеної кількості речей (наприклад акт приймання-передачі, рахунок-фактура на товари, розрахунковий або товаророзпорядчий документ, письмове прохання позичальника про відстрочку повернення отриманих грошей або речей, листи та ін.), є лише **борговим документом, що підтверджує укладання договору позики**.

Боргові документи підтверджувати дві обставини:

- 1) факт отримання боржником грошей або речей, їх кількість, рід та якість;
- 2) волевиявлення боржника у певний строк (чітко визначений або визначений моментом витребування) повернути речі. Обов'язковим реквізитом боргового документа є **власноручний підпис боржника** (позичальника) чи

його уповноваженого представника. Все інше – дата, місце видачі розписки, вказівка про свідків тощо, – є факультативними.

У ст. 1047 ЦК України передбачені **спеціальні умови щодо форми договору позики, який укладається між фізичними особами**. Договір позики на суму, що не менш як **у 10 разів перевищує встановлений законом розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян**, повинен бути вчинений у письмовій формі. Вартість родових речей, що передаються у позику, встановлюється за домовленістю сторін. Вартісна оцінка родових речей є підставою для визначення форми договору. У випадках коли позикодавцем є юридична особа, письмова форма є обов'язковою незалежно від суми позики. Недодержання письмової форми договору позики **НЕ має наслідком його недійсність**, але позбавляє сторони права, у випадку виникнення судового спору, посилатися для підтвердження факту позики на свідчення свідків (ст. 218 ЦК України). Свідчення свідків можуть прийматись до уваги у разі доведення безгрошовості договору у випадках укладення договору під впливом насильства, обману, зловмисної домовленості представника позичальника із позикодавцем або під впливом тяжкої обставини (ч. 2 ст. 1051 ЦК України).

Відповідно до ст. 218 ЦК України, **факт укладання договору позики може доводитися** письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими доказами.

2. Права та обов'язки сторін за договором позики

Обов'язки позичальника:

– повернути позикодавцю отриману суму грошей або таку ж саму кількість речей того ж роду та якості. Порядок повернення суми позики (щомісяця, певними частками, іншим способом) визначається договором. Зобов'язання позичальника повернути суму позики вважається виконаним у момент передання позикодавцеві речей, визначених родовими ознаками, або зарахування грошової суми, що позичалася, на його банківський рахунок. Розпорядження позичальника на списання коштів з власного поточного рахунку з метою їх перерахування для погашення позики не є підставою для припинення його зобов'язання перед позикодавцем. Списання грошових коштів з рахунку позичальника не звільняє його від відповідальності за повернення суми позики, якщо ці кошти не надійшли на рахунок позикодавця. Зобов'язання позичальника буде виконане лише при фактичному зарахуванні коштів на рахунок позикодавця, а не при списанні коштів з рахунку позичальника. Спосіб повернення позики грошей (готівковий чи безготівковий) може бути передбачений в договорі;

– виплатити проценти (винагороду) (за загальним правилом).

За загальним правилом на кредитора (позикодавця) покладається обов'язок підтвердити прийняття виконання, що не перетворює договір позики у двосторонній. Позикодавець, як кредитор, повинен видати позичальнику розписку в отриманні виконання або повернути отриманий при укладенні договору борговий документ (наприклад, розписку позичальника). У разі

неможливості повернення боргового документа позикодавець повинен вказати про це у розписці, яку він видає. У разі відмови позикодавця повернути борговий документ або видати розписку позичальник має право затримати виконання зобов'язання, при цьому кредитор (позикодавець) вважається таким, що прострочив.

Права позичальника:

– у судовому порядку оспорювати договір позики на тій підставі, що грошові кошти або речі фактично не були одержані ним від позикодавця або були одержані у меншій кількості, ніж встановлено договором. Оспорювати договір позичальник вправі і в тому випадку, коли ним видана розписка (ст. 1051 ЦК України). При встановленні судом факту неотримання позичальником грошей або речей від позикодавця договір позики **вважається неукладеним**. Якщо судом встановлено, що позичальник отримав меншу кількість грошей або речей, ніж вказано в договорі, то вважається, що договір був укладений на фактично одержану ним кількість грошей або речей.

Права позикодавця:

– вимагати повернення отриманої позичальником суми грошей або такої ж самої кількості речей того ж роду та якості;
– вимагати виплати йому процентів (винагороди) (за загальним правилом).
– вимагати дострокового повернення частини позики, що залишилася, та сплати процентів, належних йому відповідно до ст. 1048 ЦК України (у випадках, коли умовами договору передбачено повернення позики частинами (з розстроченням), в разі порушення позичальником строку повернення чергової частини). Позичальник повертає проценти за весь строк, що встановлений у договорі, якщо про це у договорі є домовленість сторін.

3. Відповідальність за порушення умов договору позики

Відповідальність в договорі позики носить односторонній характер, тому в ЦК України передбачені наслідки порушення умов договору лише позичальником. Позичальник не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання.

Відповідальність за прострочення позичальником виконання грошового зобов'язання – сплата суми боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також 3% річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом (на вимогу позикодавця). Нарахування двох різновидів процентів здійснюється кумулятивно, шляхом складання процентів за користування сумою позики та процентів від простроченої суми (проценти відповідальності). Проценти як форма відповідальності нараховуються на суму позики (основного боргу) без врахування вже нарахованих процентів за користування основним боргом, якщо в договорі не встановлено інше. Договором може бути встановлений інший розмір процентів за прострочення повернення суми позики та процентів за користування.

Відповідальність за несвоєчасне повернення речей, визначених родовими ознаками – сплата неустойки (штрафу, пені). Неустойка може бути сплачена позичальнику у вигляді грошової суми, що обчислюється у процентах, або передана у вигляді іншого майна. Предметом неустойки може бути як рухоме так і нерухоме майно. Право на неустойку виникає незалежно від наявності у позикодавця збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням позичальником своїх зобов'язань. При цьому **проценти на неустойку не нараховуються**. Якщо предметом неустойки є грошова сума, її розмір встановлюється договором або актом цивільного законодавства. **Розмір неустойки, встановлений законом, може бути збільшений у договорі**. Сторони можуть домовитися про **зменшення розміру неустойки**, встановленого актом цивільного законодавства, крім випадків, передбачених законом. Розмір неустойки **може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків, та за інших обставин, які мають істотне значення**. Сплата суми неустойки або передання іншого майна не звільняє позичальника від виконання свого обов'язку в натурі.

Сплата (передання) неустойки не позбавляє позикодавця права на відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання за договором позики.

Слід також враховувати положення ст. 617 ЦК України, яка передбачає, що позичальник звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили. Не вважається випадком, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом позичальника, відсутність на ринку товарів, потрібних для виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів.

Сума неустойки нараховується **від дня, коли речі мали бути повернуті, до дня їх фактичного повернення** позикодавцеві, незалежно від сплати процентів, належних йому відповідно до ст. 1048 ЦК України.

Якщо договором позики встановлений обов'язок позичальника повернути позику частинами (з розстроченням), то в разі прострочення повернення чергової частини (однократне прострочення) позикодавець має право вимагати дострокового повернення частини позики, що залишилася, та сплати процентів, належних йому відповідно до ст. 1048 ЦК України. Це означає, що умова про розстрочення втрачає силу. З цього ж моменту також становиться можливим нарахування на суму, що залишилася, процентів від простроченої суми.

Забезпечення виконання договору. Умова про забезпечення повернення позики не є істотною для договору зазначеного виду. Позику може надаватися і без забезпечення. Проте якщо забезпечення передбачається договором, позикодавець **набуває додаткових прав**. У випадку невиконання позичальником обов'язків, передбачених договором позики, щодо забезпечення повернення позики (наприклад, неможливість укладення договору поруки, застави або ненадання банківської гарантії та ін.), а також у разі втрати або погіршення його умов за обставин, за які позикодавець не несе відповідальності (наприклад, банкрутство поручителя, знецінення об'єкта застави або цінних

паперів, що були у заставі), позикодавець за загальним правилом (якщо інше не встановлено договором) має право вимагати від позичальника дострокового повернення позики та сплати процентів, належних йому відповідно до ст. 1048 ЦК України. Тобто позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом.

В якості засобів забезпечувального характеру може передбачатись договірне списання коштів, договір страхування тощо.

Стаття 1053 ЦК України передбачає можливість **новації боргу**. Новація боргу у позикове зобов'язання повинна здійснюватися з дотриманням вимог ст. 604 ЦК України, що регулює особливості припинення зобов'язання за домовленістю сторін. За домовленістю сторін борг, що виникає з договорів купівлі-продажу, найму майна або з інших підстав (так зване первісне зобов'язання), може бути замінений позиковим зобов'язанням (новим зобов'язанням). Новація не допускається щодо зобов'язань про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, про сплату аліментів та в інших випадках, передбачених законом. Заміна боргу за договором позики провадиться з додержанням вимог про новацію і здійснюється у письмовій формі, якщо його сума не менш як у 10 разів перевищує встановлений законом розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, а у випадках, коли позикодавцем є юридична особа – незалежно від суми. Наприклад, при купівлі товару покупець не повністю сплатив ціну і бажає отримати відстрочення платежу, – різниця між належними до сплати і вже сплаченими коштами і буде складати предмет позики.

4. Припинення договору позики. Розмежування договору позики із іншими договірними конструкціями

Припинення договору:

- повернення позики (виконання зобов'язання);
- зарахування зустрічних однорідних вимог;
- передання відступного;
- прощення боргу та ін.

Відмінності договору позики від кредитного договору. Зазначені договори оформлюють єдині за своєю економічною природою відносини. Відмінності між ними:

1) кредитором за кредитним договором виступають банки та інші фінансові установи, тоді як в якості позикодавця можуть виступати будь-які фізичні та юридичні особи;

2) банк не може відмовити у видачі кредиту після укладення (підписання) кредитного договору, тоді як просте укладання договору позики без передання грошей не породжує зобов'язання з передання предмету позики.

Питання для перевірки знань:

1. Дайте визначення та юридичну характеристику договору позики.
2. Охарактеризуйте предмет договору позики.

3. Назвіть та охарактеризуйте сторони договору позики.
4. Права та обов'язки позикодавця.
5. Права та обов'язки позичальника.
6. Відмежування договору позики від інших договорів.
7. Відповідальність за договором позики.
8. Припинення договору позики.